

Εργαστήριο Ελληνικής Πολιτικής
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης
Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

Πολιτική Πολυφωνία στην Ελληνική Τηλεόραση: Θεωρητική επισκόπηση της έννοιας και μεθοδολογικές προτάσεις για τη μέτρησή της.

Συγγραφική ομάδα:

Γιάννης Τσίρμπας

Επίκουρος Καθηγητής, ΕΚΠΑ, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης

Αλέξανδρος Κεσσόπουλος

Επίκουρος Καθηγητής, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης

Λίνα Ζηργάνου

Υπ. Διδάκτωρ, ΕΚΠΑ, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης

Αθήνα

Φεβρουάριος 2022

1. Εισαγωγή

Το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης (ΕΣΡ) αποτάθηκε στο Εργαστήριο Ελληνικής Πολιτικής (ΕΕΠ) του τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ, ζητώντας την επιστημονική άποψη του τελευταίου για το ζήτημα της πολιτικής πολυφωνίας στην τηλεόραση, η διασφάλιση της οποίας αποτελεί μέρος της θεσμικής αποστολής του ΕΣΡ. Το ΕΕΠ, συμμεριζόμενο την άποψη ότι η διασφάλιση της πολιτικής πολυφωνίας έχει μεγάλη σημασία για την εύρυθμη λειτουργία της ίδιας της δημοκρατίας, ανταποκρίθηκε στο παραπάνω αίτημα και συγκρότησε μια ομάδα εργασίας, η οποία συνέταξε την παρούσα αναφορά.

Το ζήτημα της πολιτικής πολυφωνίας έχει τρεις βασικές πτυχές. Η πρώτη πτυχή είναι η νομική/θεσμική, αφού το ΕΣΡ δεν εφαρμόζει απλώς κάποια επιστημονική μέθοδο ή θεωρία, αλλά εκδίδει εκτελεστές διοικητικές πράξεις, ο έλεγχος των οποίων υπάγεται στην αρμοδιότητα των δικαστηρίων. Επίσης, η πολυφωνία, ως ρητά προστατευόμενη από το Σύνταγμα, έχει προεκτάσεις που αφορούν την ίδια τη λειτουργία του πολιτεύματος και του πολιτικού συστήματος.

Η δεύτερη πτυχή αφορά στη θεωρητική πλαισίωση και την εννοιολόγηση της ίδιας της έννοιας, όπως αυτή συζητείται διεθνώς στον ακαδημαϊκό χώρο, όχι απαραίτητα εντός ρυθμιστικών και κανονιστικών πλαισίων και διαδικασιών. Προφανώς η συζήτηση αυτή είναι σημαντική, ακριβώς γιατί η θέσπιση ρυθμιστικών και κανονιστικών πλαισίων (οφείλει να) γίνεται σε συνομιλία με τα πορίσματα της έρευνας στο πεδίο της πολιτικής επιστήμης.

Η τρίτη πτυχή του ζητήματος της πολυφωνίας, της οποίας κυρίως άπτονται τα ερωτήματα (βλ. παρακάτω) που έθεσε το ΕΣΡ στο ΕΕΠ, αφορά στη μεθοδολογία της ερευνητικής προσέγγισης και μέτρησής της. Ουσιαστικά, πρόκειται για την προσπάθεια γεφύρωσης των νομικών προβλέψεων και των θεωρητικών εννοιών από τη μια πλευρά, με την πρακτική, εφαρμοσμένη διάσταση της μέτρησης της πολυφωνίας από την άλλη.

Η δομή της παρούσας αναφοράς έχει ως εξής: Στο επόμενο μέρος γίνεται μια αποτίμηση της υπάρχουσας κατάστασης στο πεδίο της πολυφωνίας στην ελληνική τηλεόραση. Στο τρίτο μέρος ακολουθεί η πραγμάτευση της νομικής και θεσμικής διάστασης του θέματος. Στο τέταρτο μέρος αναπτύσσεται μια θεωρητική επισκόπηση της βιβλιογραφίας σχετικά με την πολυφωνία, κυρίως την πολυφωνία περιεχομένου που κατά κύριο λόγο μας απασχολεί εδώ. Στο δε πέμπτο μέρος παρατίθενται οι γενικές μεθοδολογικές κατευθύνσεις, αλλά και, όπου είναι εφικτό, συγκεκριμένες προτάσεις.

2. Η πολιτική πολυφωνία σήμερα.

2.α Η σημασία της πολυφωνίας

Τα δημοκρατικά πολιτεύματα στηρίζονται στη δυνατότητα που παρέχουν τα ΜΜΕ στους πολίτες να διαμορφώνουν τη γνώμη τους από ποικίλες πηγές πληροφόρησης αλλά και να συμμετέχουν στον δημόσιο διάλογο, συνδέοντας με αυτό τον τρόπο τη λειτουργία τους με ζητήματα ελευθερίας της έκφρασης (Council of Europe, 2007; Moller et al., 2018).

Ταυτόχρονα, μια πλειάδα εμπειρικών ερευνών, από τη δεκαετία του 1940 και την εμβληματική έρευνα των Lazarsfeld et al. (1948) μέχρι σήμερα, καταδεικνύουν τη σχέση μεταξύ ειδησεογραφικού περιεχομένου από τη μια μεριά και στάσεων, αντιλήψεων και συμπεριφοράς του εκλογικού σώματος από την άλλη. Ακριβώς αυτή η δημοκρατική χρησιμότητα, αλλά και η δυνατότητα άσκησης επιρροής από τα ΜΜΕ, άλλοτε θεωρούμενη μαζική και άλλοτε μέσου βεληνεκούς, οδηγεί τους νομοθέτες σε χώρες με δημοκρατικά πολιτεύματα να θεσπίζουν κάποιου τύπου ρυθμιστικούς κανόνες. Δεν είναι, άλλωστε, τυχαίο ότι η ρύθμιση του τοπίου των ΜΜΕ και η διασφάλιση της πολυφωνίας αποτελεί επίδικο ζήτημα μεταξύ των πολιτικών κομμάτων, τόσο στην Ελλάδα όσο και αλλού (Τσατσάνης & Τσίρμπας, 2014).

Εντελώς συνοπτικά, οι τρόποι με τους οποίους θεωρείται ότι λαμβάνει χώρα η άσκηση επιρροής από την πλευρά των ΜΜΕ και ιδιαίτερα της τηλεόρασης προς το κοινό είναι οι εξής: 1. Τα ΜΜΕ καταρχάς ορίζουν τη δημόσια συζήτηση (agenda-setting). Σύμφωνα με τη διάσημη έρευνα των McCombs & Shaw (1972), υπάρχει υψηλή συσχέτιση μεταξύ της ποσοτικής κάλυψης συγκεκριμένων θεμάτων από τα ΜΜΕ και της αντίληψης για το ποια είναι τα θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος από τους πολίτες. 2. Τα ΜΜΕ επηρεάζουν το πώς θα αποδοθεί η ευθύνη για συγκεκριμένα θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος, ορίζοντας το πλαίσιο αναφοράς (framing). Αναλόγως με το πού δίνεται η έμφαση σε ένα συγκεκριμένο ειδησεογραφικό θέμα (π.χ. στην ατομική ευθύνη ή στην κυβερνητική ευθύνη), το σχετικό ζήτημα γίνεται αντιληπτό ως αποτέλεσμα μια συγκεκριμένης αιτίας (Iyengar, 1991, σ. 11). 3. Τα ΜΜΕ συμβάλλουν στην ιεράρχηση κριτηρίων αξιολόγησης των πολιτικών κομμάτων, ιδίως των κομμάτων εξουσίας (priming). Αν το κοινό θεωρεί ένα συγκεκριμένο θέμα ως το σημαντικότερο, μέσω της προβολής του στα ΜΜΕ, τότε τείνει να αξιολογεί τους κυβερνώντες κυρίως ή αποκλειστικά με βάση το συγκεκριμένο θέμα (Iyengar & Kinder, 1987; Miller & Krosnick, 1997). 4. Επίσης, τα ΜΜΕ, αν παρουσιάζουν μια κυρίαρχη, κεντρική αφήγηση που δεν διαφοροποιείται ανά διαφορετικό δίαυλο,

τότε ασκούν στο κοινό μια κυρίαρχη επίδραση (mainstreaming effect), που αφορά τις στάσεις, τις αντιλήψεις και τις συμπεριφορές του (Fan, 1991).

Πάντως, σύμφωνα με τα στοιχεία του τελευταίου διαθέσιμου Ευρωβαρόμετρου, οι Έλληνες τηλεθεατές εμπιστεύονται την τηλεόρασή τους λιγότερο από τους τηλεθεατές όλων των υπόλοιπων χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Η εμπιστοσύνη στην τηλεόραση βρίσκεται μόλις στο 18%, ενώ ο ευρωπαϊκός μέσος όρος βρίσκεται στο 41% (European Commission, 2021). Γενικότερα οι Έλληνες σε ποσοστό 83% θεωρούν ότι οι πληροφορίες που παρέχουν τα ελληνικά μέσα μαζικής ενημέρωσης χειραγωγούνται από πολιτικά και οικονομικά συμφέροντα (ευρωπαϊκός μέσος όρος: 51%) (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021). Πιστεύουν δε, ότι λαμβάνουν διαστρεβλωμένες ή ψευδείς πληροφορίες και ειδήσεις σε ποσοστό 94% και ότι το φαινόμενο αυτό πλήττει σοβαρά τη δημοκρατία σε ποσοστό 95% (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021).

2β) Ο άμεσος έλεγχος του κράτους στη ραδιοτηλεόραση

Στο Άρθρο 10 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, αλλά και σε αποφάσεις του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων αναφέρεται ότι τα κράτη έχουν καθήκον να προστατεύουν και αν χρειάζεται να παίρνουν θετικά μέτρα για την προάσπιση και την προώθηση της πολυφωνίας στα ΜΜΕ. Το ελληνικό Σύνταγμα περιέχει διαφορετικές ρυθμίσεις για τον τύπο και τη ραδιοτηλεόραση. Ενώ, δηλαδή, κατά το άρθρο 14§2 Σ, «ο τύπος είναι ελεύθερος», το άρθρο 15§2 ορίζει ότι «η ραδιοφωνία και η τηλεόραση υπάγονται στον άμεσο έλεγχο του Κράτους». Δύο είναι οι λόγοι που ώθησαν τον συντακτικό νομοθέτη να θέσει τη ραδιοτηλεόραση υπό καθεστώς κρατικού ελέγχου. Ο πρώτος αφορά τη μεγάλη δύναμη επιρροής των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης που συνοπτικά θίχτηκε παραπάνω, ενώ ο δεύτερος τη σπανιότητα των δημόσιων συχνοτήτων¹. Δεδομένου ότι οι συχνότητες αποτελούν εθνική περιουσία, το κράτος οφείλει να ελέγχει τον τρόπο αξιοποίησής τους και μάλιστα υπό το πρίσμα ενός πλέγματος ποιοτικών σκοπών.

Σύμφωνα με το άρθρο 15§2 εδ. γ', ένας από τους βασικούς σκοπούς του κρατικού ελέγχου συνίσταται στην «αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων». Το Εθνικό Συμβούλιο Ραδιοτηλεόρασης, συνεπώς, ως αρμόδια ανεξάρτητη αρχή, έχει ως αποστολή να εξασφαλίσει την

¹ Όπως αναφέρουν οι Χρυσόγονος και Βλαχόπουλος (2017, σ. 357), «ελεύθερη ραδιοφωνική και τηλεοπτική έκφραση δεν μπορεί να σημαίνει [...] πως ο καθένας δικαιούται να καταλάβει μια συχνότητα και να εκπέμπει μηνύματα κατά το δοκούν. Τούτο θα κατέληγε σε αδικαιολόγητο προνόμιο υπέρ όσων προλάβαιναν να ιδιοποιηθούν τις συχνότητες, αποκλείοντας όλους τους άλλους ενδιαφερόμενους».

τήρηση των αρχών της αντικειμενικότητας και της ισοτιμίας (Αλιβιζάτος, 1986, σ. 46; Πυργάκης, 2017, σ. 363). Όπως, άλλωστε, έχει κρίνει το Συμβούλιο της Επικρατείας, η άσκηση του σχετικού ελέγχου «υπερβαίνει, ως προς την έκταση και το περιεχόμενο, την έννοια της κρατικής εποπτείας και επιτρέπει την επέμβαση του Κράτους στη λειτουργία των σταθμών» (ΣτΕ Ολ. 5040/1987, 152/2004). Με τον τρόπο αυτό το Κράτος εγγυάται ουσιαστικά τον πλουραλισμό των ιδεών και των πληροφοριών που μεταδίδονται από τους ραδιοηλεκτρονικούς σταθμούς.

2γ) Σύνδεση της αντικειμενικότητας με την αρχή της πολυφωνίας

Η έννοια της αντικειμενικότητας στη μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων διαθέτει τρεις πτυχές: α) την πληρότητα, η οποία προϋποθέτει τη μετάδοση όλων των σημαντικών γεγονότων, β) την ορθότητα, υπό την έννοια της έγκυρης μετάδοσης των γεγονότων και γ) την αμεροληψία, που ισοδυναμεί με την προβολή όλων των απόψεων χωρίς εξαίρεση. Στις αρχές της αντικειμενικότητας και της ισότητας, εξάλλου, εδράζεται η αρχή της πολυφωνίας, η οποία συνδέεται από εκπροσώπους της θεωρίας με τη δημοκρατική αρχή (Πυργάκης, 2017, σ. 373; Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017, σ. 362).

Όπως έχει κρίνει το Συμβούλιο της Επικρατείας, «η υποχρέωση της αντικειμενικής και πολυφωνικής ενημέρωσης [...] καταλαμβάνει, προεχόντως, τις εκπομπές πολιτικού (και ευρύτερα ενημερωτικού) περιεχομένου, δηλαδή τις εκπομπές πολιτικού και κοινωνικού διαλόγου και προβληματισμού καθώς και τα δελτία ειδήσεων. Η αντικειμενικότητα αυτή επιβάλλει την τήρηση ίσων αποστάσεων από όλες τις δυνατές απόψεις που μπορούν να διατυπωθούν σε σχέση με ένα πολιτικό ή κοινωνικό ζήτημα και επιβάλλει, κατά την παρουσίασή τους, ουδετερότητα σε σχέση με τις απόψεις αυτές, υπό την έννοια ότι απαγορεύεται η συστηματική παρουσίαση ορισμένων μόνο εξ αυτών και η αποσιώπηση των υπολοίπων» (ΣτΕ 240/2012).

Περαιτέρω, το άρθρο 15§2 Σ σε συνδυασμό με το άρθρο 5Α§1, που ορίζει ότι «καθénas έχει δικαίωμα στην πληροφόρηση», συγκροτούν το δικαίωμα του πληροφορείσθαι από τα ραδιοηλεκτρονικά μέσα. Σύμφωνα με τη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας, το δικαίωμα αυτό συνιστά «*συστατικό στοιχείο του δημοκρατικού πολιτεύματος*» (ΣτΕ Ολ. 1901/2014, 3914/2015).

Η αρχή της πολυφωνίας διαθέτει δύο πτυχές: την εξωτερική, που συνδέεται με την ύπαρξη ενός ευρέος φάσματος σταθμών², και την εσωτερική που αφορά το πρόγραμμα καθενός σταθμού. Υποχρέωση κάθε σταθμού αποτελεί η αποχή «*από τη μονόπλευρη και επίμονη προπαγάνδισή συγκεκριμένων απόψεων*»

² Στη θωράκιση της εξωτερικής πολυφωνίας αποσκοπούν οι διατάξεις του άρθρου 14§9 Σ.

(Χρυσόγονος & Βλαχόπουλος, 2017, σ. 363). Όπως συναφώς έχει κρίνει το Συμβούλιο της Επικρατείας, «παραβιάζεται, συνεπώς, η ως άνω αρχή της πολυφωνίας, όταν δεν παρουσιάζονται γεγονότα της πολιτικής επικαιρότητας, σχετιζόμενα με συγκεκριμένο ή συγκεκριμένα πολιτικά κόμματα και άξια μεταδόσεως με βάση τα κριτήρια της δημοσιογραφικής δεοντολογίας, η παράλειψη δε αυτή συνιστά παράβαση των συναφών διατάξεων που διέπουν τη λειτουργία ενός τηλεοπτικού ή ραδιοφωνικού σταθμού, εφ' όσον συνεχίζεται για σημαντικό χρονικό διάστημα, η ακριβής διάρκεια του οποίου μπορεί να ποικίλλει ανάλογα με την επικαιρότητα της αντίστοιχης περιόδου και την πυκνότητα των γεγονότων και των εξελίξεων. Όταν, συνεπώς, το Ε.Σ.Ρ. επιβάλλει διοικητική κύρωση σε ιδιωτικό τηλεοπτικό ή ραδιοφωνικό σταθμό για παραβίαση της αρχής της πολυφωνίας, όπως αυτή προσδιορίζεται από τις προαναφερθείσες διατάξεις, οφείλει να αιτιολογεί την κρίση του με την τεκμηριωμένη διαπίστωση ότι, κατά την διάρκεια της ληφθείσης υπ' όψιν χρονικής περιόδου, παρά το γεγονός ότι ένα πολιτικό κόμμα διετύπωσε απόψεις ή προέβη σε δραστηριότητες που συνιστούν γεγονότα της πολιτικής επικαιρότητας άξια μεταδόσεως, οι απόψεις και οι δραστηριότητες αυτές δεν προβλήθηκαν στον ανάλογο βαθμό από τα δελτία ειδήσεων ή στις λοιπές εκπομπές πολιτικού περιεχομένου του εγκαλούμενου σταθμού» (ΣτΕ 2456/2014).

Η αξίωση τήρησης της αρχής της πολυφωνίας είναι εντονότερη όταν πρόκειται για κρατικά ραδιοτηλεοπτικά μέσα, τα οποία δεν επιτρέπεται να μετατρέπονται σε φερέφωνα της εκάστοτε κυβέρνησης.

3. Θεωρητική επισκόπηση: η σύγχρονη συζήτηση για την πολυφωνία.

Παρά την ευρεία αναγνώριση της σημασίας της πολυφωνίας και του πλουραλισμού στα μέσα μαζικής ενημέρωσης για την ποιότητα του δημοκρατικού πολιτεύματος, τόσο σε θεωρητικό επίπεδο (Roessler, 2007; Naroli, 1999; McQuail, 1992), όσο και σε επίπεδο άσκησης πολιτικής (Council of Europe, 2007), συνεχίζει να εκλείπει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός (Helberg et al., 2018; Voakes et al., 2012) της πολυφωνίας. Ο μάλλον αφαιρετικός ορισμός που προκρίνει η ομάδα εμπειρογνομόνων που είχε συστήσει το Συμβούλιο της Ευρώπης είναι ότι «πολυφωνία είναι ο βαθμός στον οποίο το περιεχόμενο των ΜΜΕ διαφοροποιείται ως προς ένα ή περισσότερα κριτήρια» (Council of Europe, 2009, σ. 11).

Αποτελεί, πάντως, κοινό τόπο στη σχετική βιβλιογραφία η διαπίστωση ότι η πολιτική πολυφωνία είναι μία εγγενώς κανονιστική έννοια. Συνεπώς, ο τρόπος εννοιολόγησης και λειτουργικοποίησής της, καθώς και το ποια και πόση πολυφωνία θεωρείται επιθυμητή εξαρτώνται άμεσα από το κανονιστικό πλαίσιο που υιοθετείται (Loecherbach et al., 2020; Helberger et al., 2018; Raeijmaekers & Maesele 2015). Η ανάγκη (και ο βαθμός) ρύθμισης της πολυφωνίας, δηλαδή, δεν είναι γενικά αποδεκτά, αλλά εμπίπτουν σε μια κλασική αλλά επίκαιρη τριχοτόμηση που φέρει πολιτικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά και αφορά τη θεώρηση του δημόσιου πεδίου. Τρία βασικά μοντέλα χρησιμοποιούνται ως πλαίσιο αναφοράς: το φιλελεύθερο, το διαβουλευτικό και το αγωνιστικό/κριτικό (Loecherbach et al., 2020). Το φιλελεύθερο μοντέλο ακολουθεί την οπτική περί «αγοράς των ιδεών»: σύμφωνα με αυτή, τα ΜΜΕ (πρέπει να) αποτελούν «καθρέφτη» της κοινωνίας και άρα (πρέπει να) αντανακλούν τις προϋπάρχουσες διαφορετικές τάσεις και οπτικές (Raeijmaekers & Maesele, 2015; Τσίρμπας, 2013). Αυτός είναι και ο λόγος που η πολυφωνία που διέπεται από αυτή τη λογική ονομάζεται και ανακλαστική πολυφωνία (reflective diversity) (Council of Europe, 2009). Από την άποψη αυτή, τα ΜΜΕ επιτελούν έναν αντιπροσωπευτικό ρόλο, οφείλουν να είναι αγκιστρωμένα στις λογικές της ελεύθερης αγοράς και να λειτουργούν σε ένα εμπορευματικό πλαίσιο. Ταυτόχρονα, τα ΜΜΕ συμπεριφέρονται ως επιχειρήσεις, με όρους προσφοράς και ζήτησης, «προσφέροντας» στο κοινό όσα αυτό «ζητεί». Με άλλα λόγια, το φιλελεύθερο μοντέλο έχει τόσο μια ατομική, όσο και μια συγκεντρωτική πλευρά. Η ατομική πλευρά είναι η ικανοποίηση των αναγκών του τηλεθεατή-καταναλωτή, ενώ η συγκεντρωτική πλευρά είναι η αναλογική εκπροσώπηση των κοινωνικών τάσεων.

Στο διαβουλευτικό μοντέλο κυριαρχεί η χαμπερμασιανή (Habermas, 1989) αντίληψη περί δημόσιας σφαίρας που, ως κρίσιμος θεσμός για τη λειτουργία της δημοκρατίας, οφείλει να διέπεται από κανόνες που θα επιτρέπουν την ορθολογική και συμπεριληπτική διαβούλευση όλων των εμπλεκόμενων μερών. Τα ΜΜΕ δεν αντανακλούν απλώς την κοινωνική ετερογένεια, αλλά λειτουργούν ως δημόσια fora στα

οποία οικοδομείται η δημόσια συναίνεση (Habermas, 1989; Raeijmaekers & Maesele, 2015). Σύμφωνα με τη συγκεκριμένη οπτική λοιπόν, δεν προτάσσεται η αναλογικότητα (με όρους ζήτησης και προσφοράς), αλλά η ισοτιμία, σε μια αντίληψη «ανοικτής» πολυφωνίας (open diversity) (Council of Europe, 2009).

Τέλος, το αγωνιστικό μοντέλο προτείνει μία ριζικά διαφορετική αντίληψη για τη δημοκρατία, άρα και για την πολυφωνία. Από την αγωνιστική άποψη, στόχος της δημοκρατικής πολιτικής δεν είναι -και δεν θα έπρεπε να είναι- μία συνεκτική, ομογενοποιημένη κοινωνία στην οποία θα έχουν εξαλειφθεί όλες οι διαφωνίες και συγκρούσεις. Αντιθέτως, σε αυτή τη λογική, τα ΜΜΕ έχουν τον ρόλο του πεδίου ιδεολογικού ανταγωνισμού, ο οποίος ενεργοποιεί τον δημόσιο πολιτικό διάλογο. Στον τελευταίο συμμετέχουν μειοψηφικές φωνές, ευάλωτες κοινωνικές ομάδες και άτομα, ισότιμα με τους άλλους εταίρους ή ακόμα και με όρους υπερ-εκπροσώπησής τους.

Η πολυφωνία, με όλον τον κατακερματισμό και την πολυσημία της, μπορεί να ιδωθεί ως ένας όρος-ομπρέλα, που διαπλέκεται με πολλές άλλες έννοιες (McLeod & Pan, 2005). Ωστόσο, η σχετική βιβλιογραφία φαίνεται να περιστρέφεται γύρω από δύο κεντρικούς όρους: τη θέση και τις διαστάσεις της πολυφωνίας (Loecherbach et al., 2020). Η θέση (locus of diversity) αναφέρεται στα διαφορετικά σημεία εντός της δημοσιογραφικής αλυσίδας πληροφόρησης στα οποία μπορούμε να αναζητήσουμε την πολυφωνία. Σύμφωνα με αυτή τη διάκριση, η πολυφωνία προσφοράς (supply diversity) εξετάζει συνολικά τον πλουραλισμό στα μέσα μαζικής ενημέρωσης και περιλαμβάνει τα δομικά χαρακτηριστικά του συστήματος των μέσων ενημέρωσης, την ιδιοκτησία και συγκέντρωση των μέσων, τους παραγωγούς και το περιεχόμενο των ειδήσεων, ενώ η πολυφωνία έκθεσης (exposure diversity) αφορά στους ίδιους τους τηλεθεατές/ακροατές/αναγνώστες και στο συνολικό υλικό στο οποίο εκτίθενται (Naroli, 1999; 2011; Helberger et al, 2018), ή ό,τι ονομάζεται αλλιώς «πολυφωνία όπως λαμβάνεται» (diversity as received) (McQuail, 1992). Η έννοια αυτή στρέφει το ενδιαφέρον από την πλευρά της προσφοράς σε αυτή της ζήτησης, εξετάζοντας τα μοτίβα κατανάλωσης ειδήσεων, καθώς και το περιεχόμενο στο οποίο εκτίθενται οι πολίτες μέσω των ΜΜΕ. Πρόκειται για μια πτυχή της πολυφωνίας που επίσης δεν θα μας απασχολήσει περισσότερο στην παρούσα αναφορά, παρά το προφανές ενδιαφέρον της.

Όσον αφορά στην πολυφωνία περιεχομένου (content diversity) που μας αφορά κυρίως εδώ και αποτελεί μέρος της πολυφωνίας προσφοράς, μπορούμε να διακρίνουμε τις εξής υποκατηγορίες: την πολυφωνία των πηγών/φορέων (entities/actors/sources), των θεμάτων (issues/topics) και των απόψεων (ideas/viewpoints) που αναπαράγονται από τα μέσα ενημέρωσης (McQuail, 1992; Voakes et

al., 1996; Naroli 1999). Η πολυφωνία των πηγών αφορά τους ανθρώπους, τις ομάδες και τους οργανισμούς που προβάλλονται και στους οποίους δίνεται βήμα έκφρασης στα μέσα, ενώ περιλαμβάνει και μία δημογραφική διάσταση, από την άποψη της προβολής μειονοτικών και άλλων ομάδων αναλογικά με την παρουσία τους στην εκάστοτε κοινωνία (έμφυλη, εθνική και φυλετική πολυφωνία)(Naroli 1999). Η πολυφωνία των θεμάτων σχετίζεται με τα διαφορετικά ζητήματα που θίγονται από τα μέσα, διαμορφώνοντας με αυτό τον τρόπο την ατζέντα πάνω στην οποία δομείται ο δημόσιος διάλογος (Loecherbach et al., 2020). Η τρίτη υποκατηγορία της πολυφωνίας περιεχομένου, η πολυφωνία των απόψεων, αποτελεί την πιο δύσκολα μετρήσιμη, αν και πολύ διαδεδομένη έννοια ως αντικείμενο των εμπειρικών μελετών (Loecherbach et al., 2020). Εμπεριέχει το εύρος των ιδεών, των οπτικών, των απόψεων, της απόδοσης ευθύνης και των πλαισιώσεων εντός ενός μιντιακού προϊόντος και εντός του πλαισίου ενός συγκεκριμένου θέματος (Voakes et al., 1996, p. 585). Περιγράφει, δηλαδή, τις διαφορετικές οπτικές γωνίες από τις οποίες μπορεί να ιδωθεί, να ερμηνευθεί και να μεταδοθεί ένα ζήτημα της επικαιρότητας και την πολυφωνία των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών οπτικών που δύνανται να αναπαρασταθούν εντός των μέσων ενημέρωσης (Naroli, 1999).

Η βιβλιογραφία συχνά επικεντρώνεται στην ετερογένεια των πηγών, των οποίων οι απόψεις προβάλλονται, ταυτίζοντας υπόρρητα την πολυφωνία των πηγών με αυτή των απόψεων ή υπονοώντας την ύπαρξη θετικής συσχέτισης μεταξύ των δύο. Ωστόσο, εμπειρικές έρευνες έχουν δείξει ότι κάτι τέτοιο δεν είναι απαραίτητο (Baden & Springer, 2017): περισσότερες «φωνές» δεν σημαίνουν αναγκαστικά και διαφορετικές ερμηνείες/πλαισιώσεις, ενώ εν τέλει η πολυφωνία των απόψεων είναι αυτή που εγγυάται τα δημοκρατικά οφέλη της πολυφωνίας περιεχομένου, παρέχοντας στους θεατές/ακροατές μία ποικιλία οπτικών γύρω από ένα συγκεκριμένο θέμα (Griswold, 1999; Masini & van Aelst, 2017; Voakes et al., 1996). Επιπλέον, το ποιες πηγές (και συνακόλουθα ποιες απόψεις) θεωρείται ότι πρέπει να ακουστούν αποτελεί ένα ακόμα ζήτημα που σχετίζεται με το θεωρητικό-κανονιστικό πλαίσιο που υιοθετείται. Για παράδειγμα, το εύρος των νομιμοποιημένων απόψεων που χρήζουν προβολής μπορεί να αφορά μόνο στις θεσμικές πολιτικές ελίτ ή να περιλαμβάνει και άλλους, θεσμικούς ή μη δρώντες, από ΜΚΟ και ομάδες συμφερόντων μέχρι μειονότητες (Ferree et al., 2002). Οι περισσότερες σύγχρονες μελέτες μέτρησης τη πολυφωνίας χρησιμοποιούν -συχνά υπόρρητα- κάποιο συνδυασμό μεταξύ «σημαντικών» ομιλητών και «εναλλακτικών» απόψεων (Baden & Springer, 2017) που οφείλουν να αντιπροσωπεύονται στο δημόσιο διάλογο.

Η κατάσταση σήμερα αναφορικά με τον έλεγχο της πολυφωνίας

Αναφορικά με την εξωτερική πολυφωνία, στον δείκτη Noam (Noam, 2009), οποίος θεωρείται από πολλές απόψεις καταλληλότερος για τη μέτρηση της συγκέντρωσης (Tsirbas, 2015), η ελληνική τηλεοπτική ειδησεογραφία εθνικής εμβέλειας σήμερα βρίσκεται στην περιοχή της υψηλής συγκέντρωσης, ενώ στον δείκτη C3 τον οποίο χρησιμοποιεί το Συμβούλιο της Ευρώπης και στον επίσης διαδεδομένο δείκτη Herfindahl–Hirschman Index (Hirschman, 1945; Herfindahl, 1950) η Ελλάδα βρίσκεται στις περιοχές της μέσης συγκέντρωσης (υπολογισμοί δικοί μας, με βάση στοιχεία δημοσιευμένα στο <https://www.zappit.gr/tv-ratings>, 23/1/2022)³.

Σε ό,τι αφορά την εσωτερική πολυφωνία, στην οποία εστιάζεται το ενδιαφέρον της παρούσας αναφοράς, εντοπίζονται αρκετά ζητήματα στην ελληνική τηλεοπτική ειδησεογραφία. Συγκεκριμένα, σε επίπεδο κομματικής δραστηριότητας, δεν καταμετράται αν η ίδια δράση ή τοποθέτηση ενός κόμματος αποσιωπάται από όλα τα κανάλια. Αν κάτι αποσιωπάται από όλα τα κανάλια, το γεγονός αυτό δεν αντιμετωπίζεται ως έλλειμμα στην πολυφωνία. Μοναδικό στοιχείο μέτρησης της πολυφωνίας αποτελεί η πολυφωνία περιεχομένου (εσωτερική πολυφωνία), και συγκεκριμένα η διάσταση της πηγής αφού αφορά μόνο στις απόψεις και δράσεις των (κοινοβουλευτικών) πολιτικών κομμάτων και όχι, π.χ. στις απόψεις άλλων κοινωνικών φορέων (ομάδες συμφερόντων, ΜΚΟ κλπ.) (Στρατηλάτης, 2020). Τόσο η διάσταση των θεμάτων (topics) όσο και των απόψεων (viewpoints) δεν καταμετρώνται, ενώ υπόρρητα ταυτίζεται η πολυφωνία των απόψεων με αυτή των πηγών, παρόλο που η πρώτη (η πολυφωνία των απόψεων) θεωρείται σπουδαιότερη. Δεν εξετάζεται δηλαδή αν οι απόψεις και οι δράσεις των πολιτικών κομμάτων, αλλά και άλλων φορέων της κοινωνίας πολιτών που (δεν) μεταδίδονται προτάσσουν διαφορετικές ερμηνείες και θέσεις επί των συγκεκριμένων θεμάτων της επικαιρότητας ή ασκούν κριτική στην κυρίαρχη πλαισίωσή τους. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η ελλιπής προβολή τέτοιων απόψεων, ιδίως αναφορικά με αμφιλεγόμενα ζητήματα ή ζητήματα που είναι αντικείμενο πολιτικής αντιδικίας καθίσταται ακόμα πιο σημαντική από μία σκοπιά διαφύλαξης της πολυφωνίας. Ειδικά σε ό,τι αφορά ζητήματα της επικαιρότητας που αποτελούν σημεία αντιδικίας μεταξύ των πολιτικών κομμάτων, ακόμα και η παράλειψη προβολής μίας μόνο δράσης ή δήλωσης ενός πολιτικού κόμματος μπορεί να έχει σημαντικές επιπτώσεις για την «αντικειμενική και με ίσους όρους ενημέρωση» των πολιτών και τη διαμόρφωση της κοινής γνώμης, αφού δύναται να οδηγήσει σε μονομερή προβολή του ζητήματος (Στρατηλάτης, 2020). Επίσης, δεν μπορεί να παραβλέπεται και η δημογραφική, κοινωνική και γεωγραφική πλευρά των ειδήσεων, για την οποία υπάρχουν διαχρονικές

³ Δείκτης Noam: 520,44, ΗΗΙ: 1124,36, C3: 49,1. Υπολογισμοί των συγγραφέων.

ενδείξεις στρέβλωσης προς μια αθηνοκεντρική και ανδροκρατούμενη λογική (Τσίρμπας, 2013), με μια ταυτόχρονη έντονη τάση υιοθέτησης της οπτικής των ελίτ (Πλειός, 2013).

5. Μεθοδολογικές προτάσεις

Παρόλο που η παρούσα αναφορά αφορά πρωτίστως την εσωτερική πολυφωνία, θεωρούμε ότι δεν πρέπει σε καμία περίπτωση να υποτιμάται η αξία ελέγχου της εξωτερικής πολυφωνίας και της πολυφωνίας έκθεσης. Μια ολιστική προσέγγιση της πολυφωνίας από μια σύγχρονη ρυθμιστική αρχή οφείλει να περιλαμβάνει την παρακολούθηση της εξωτερικής διάστασης της πολυφωνίας μέσω, ενδεικτικά, δεικτών συγκέντρωσης, αμοιβών, συνθηκών εργασίας στα ραδιοτηλεοπτικά μέσα, φορολογίας, διαφημιστικής δαπάνης, πρόσβασης σε τραπεζική χρηματοδότηση. Χρήσιμη είναι και η παρακολούθηση της πολυφωνίας έκθεσης, μέσω της παρακολούθησης των επιδράσεων της ειδησεογραφίας στους θεατές, αλλά και της αξιολόγησης που κάνουν οι τελευταίοι στα ειδησεογραφικά προγράμματα που ακολουθούν. Το δεύτερο προφανώς δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί από μια ρυθμιστική αρχή, αλλά μπορεί να ανατεθεί σε κάποιον ερευνητικό φορέα, είτε ως αυτόνομη έρευνα, είτε ως μια συστοιχία ερωτημάτων σε υπάρχουσες συνδρομητικές έρευνες.

Περνώντας στις απαντήσεις μας στα συγκεκριμένα ερωτήματα που έθεσε το ΕΣΡ, με βάση την παραπάνω ανάλυση, αλλά και λαμβάνοντας υπόψη τους πρακτικούς περιορισμούς και το τρέχον θεσμικό περιβάλλον, θεωρούμε ότι η πολιτική πολυφωνία οφείλει να αντιμετωπιστεί κυρίως με βάση τη φιλελεύθερη θεώρηση, βασικά στη συγκεντρωτική της διάσταση, συμπεριλαμβάνοντας ωστόσο αρκετά στοιχεία τόσο από τη διαβουλευτική όσο και από την αγωνιστική προσέγγιση.

Οφείλουμε επιπροσθέτως να σημειώσουμε ότι η δραματική μείωση του αριθμού των εκπομπών λόγου, πολιτικού διαλόγου και ερευνητικής δημοσιογραφίας πάνω σε θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος αποτελεί ένδειξη περαιτέρω μείωσης της συνολικής πολυφωνίας. Με αυτό το δεδομένο, θεωρούμε ότι σήμερα αρκεί η μέτρηση της πολιτικής πολυφωνίας στα κεντρικά δελτία ειδήσεων, κάτι που θα μπορούσε να αλλάξει στο μέλλον, αν επιστρέψουν οι ανωτέρω εκπομπές σε ικανό αριθμό στα προγράμματα των τηλεοπτικών σταθμών εθνικής εμβέλειας. Επίσης, θα μπορούσε η μέτρηση της πολυφωνίας να μην είναι συνεχής, μια που κάτι τέτοιο είναι εξαντλητικό για τους περιορισμένους ανθρώπινους και υλικούς πόρους, αλλά δειγματοληπτική, π.χ. μέτρηση 8-10 τυχαία επιλεγμένων εβδομάδων ανά έτος. Προφανώς, υπάρχει ανάγκη συνεχούς παρακολούθησης κατά τις προεκλογικές περιόδους.

Σε αυτό το πλαίσιο, ακολουθούν οι μεθοδολογικές μας προτάσεις, στις οποίες, όσο αυτό ήταν εφικτό, ακολουθήσαμε τα ερωτήματα που έθεσε το ΕΣΡ. Σύνοψη των προτάσεων ακολουθεί στον Πίνακα 1:

1) Ερώτημα ΕΣΡ: “Μεταβλητές που θα ήταν χρήσιμο να περιληφθούν (ποσοτικές ή/και ποιοτικές) στη μέτρηση της πολυφωνίας”.

Προτάσεις:

- I. Να διατηρηθεί το ποσοτικό κριτήριο, το οποίο είναι απολύτως απαραίτητο. Είναι γεγονός ότι βάσει της σχετικής νομολογίας, ιδίως των αποφάσεων του ΣτΕ, η μέτρηση και αποτίμηση της πολυφωνίας συχνά αποσυνδέεται από οποιοδήποτε ποσοτικό κριτήριο. Ωστόσο, κάποιου είδους ποσοτικό κριτήριο είναι παρόν σε όλα τα μοντέλα περί πολυφωνίας στα ΜΜΕ, ακόμα και σε εκείνα που αντανακλούν τις πιο μινιμαλιστικές αντιλήψεις περί δημοκρατίας και αντίστοιχα του ρόλου των ΜΜΕ. Η ποσοτική προσέγγιση αποτελεί και την κεντρική πρόταση του Συμβουλίου της Ευρώπης, ως προτιμώμενη βάση για τη μέτρηση της πολυφωνίας (Council of Europe, 2009). Θεωρούμε ότι η μέτρηση της χρονικής έκθεσης των θέσεων και δράσεων των κομμάτων, όπως γίνεται από το ΕΣΡ εδώ και τουλάχιστον μια δεκαπενταετία, και η αντιπαραβολή του με την εκλογική ή έστω την κοινοβουλευτική εκπροσώπηση των κομμάτων είναι απαραίτητο να συνεχιστεί. Άλλωστε, η χρησιμότητα των δεδομένων αυτών αφορά πρωτίστως στο δικαίωμα του κοινού να γνωρίζει βασικά χαρακτηριστικά της τηλεοπτικής ειδησεογραφίας στην οποία εκτίθεται.
- II. Να μετράται η χρονική κάλυψη και διαφορετικών πηγών, συμπεριλαμβανομένων φορέων της κοινωνίας πολιτών, ομάδων συμφερόντων, συνδικάτων, φεμινιστικών οργανώσεων, ΜΚΟ κλπ, επιπλέον των πολιτικών κομμάτων.
- III. Να προστεθεί η μέτρηση τουλάχιστον τριών ποιοτικών μεταβλητών:
 - A. τόνος παρουσίασης (αρνητικός-ουδέτερος-θετικός)
 - B. αν παρουσιάζεται αντίλογος (ΝΑΙ-ΟΧΙ) και
 - C. Αν τηρείται η απόσταση του Μέσου/των δημοσιογράφων από τα προβαλλόμενα ή αν οι δημοσιογράφοι παίρνουν θέση (ΝΑΙ-ΟΧΙ).

Τα σημεία II και III.B αφορούν ειδικά και τις κυβερνητικές δράσεις και ανακοινώσεις. Με αυτόν τον τρόπο προσεγγίζεται η εξαιρετικά σημαντική πολυφωνία των απόψεων. Για όλες τις ποιοτικές μεταβλητές απαιτείται η κωδικογράφηση από 2 τουλάχιστον ανεξάρτητους κωδικογράφους.

- IV. Συνήθως τα θέματα καλύπτονται μέσω *προσώπων* και αυτό είναι κάτι που δεν θίγεται στα ερωτήματα του ΕΣΡ. Τα πρόσωπα έχουν συγκεκριμένη πολιτική θέση, ρόλο, κύρος, φύλο κλπ.

Άρα το ερώτημα που σχετίζεται και με τα ερωτήματα 3-4 που ακολουθούν, είναι μόνο αν ένας υπουργός μιλά στενά για θέματα του υπουργείου του ή και για τις γενικότερες πολιτικές εξελίξεις, φέροντας ταυτόχρονα τη διασημότητά του, την αναγνωρισιμότητά του κλπ. Σε κάθε περίπτωση, το γεγονός ότι είναι ο συγκεκριμένος υπουργός και φέρει συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που ενδεχομένως τον κάνουν περισσότερο φιλικό προς τη λογική παρουσίασης των ΜΜΕ σε σύγκριση με άλλους υπουργούς, αυξάνει τις πιθανότητες να κληθεί ξανά την επόμενη φορά. Άρα, τα θέματα του υπουργείου του είναι πιθανό να λαμβάνουν αυξανόμενη δημοσιότητα χάρη στο πρόσωπο του/της υπουργού και όχι επειδή τα ίδια τα θέματα είναι αξιότερα για παρουσίαση από άλλα. Ενδεχομένως δε, αν αλλάξει το πρόσωπο στην ηγεσία του συγκεκριμένου υπουργείου και αναλάβει υπουργός κάποιο πρόσωπο με λιγότερο προνομιακή σχέση με τα ΜΜΕ, αυτό να μην καλείται το ίδιο συχνά και άρα το υπουργείο και τα θέματά του να μην καλύπτονται το ίδιο συχνά. Συνεπώς, είναι χρήσιμη η αποδελτίωση τουλάχιστον α) του θεσμικού ρόλου, β) του φύλου και γ) της γεωγραφικής προέλευσης των «ομιλουσών κεφαλών» (talking heads), ώστε αφενός να διαπιστώνεται η εκπλήρωση των αντίστοιχων διαστάσεων της πολυφωνίας (πχ σύγκριση του ποσοστού των γυναικών στο κοινοβούλιο με το ποσοστό των βουλευτριών που εμφανίζονται στις τηλεοπτικές ειδήσεις) και αφετέρου να μπορεί να μετρηθεί η επίδραση συγκεκριμένων προσώπων ή/και ρόλων στην ειδησεογραφία και την πολυφωνία.

- V. Προκειμένου να υλοποιηθεί ο παραπάνω σχεδιασμός, θα πρέπει η μέτρηση να γίνεται με βάση τα θέματα. Οφείλουν, δηλαδή, να καταγράφονται και τα θέματα της ειδησεογραφίας. Προφανώς, ο χρόνος των κομμάτων και των φορέων μπορεί να αθροίζεται στο σύνολο, ωστόσο όσα αναφέρονται στο III και στο IV μπορούν να μετρηθούν αποτελεσματικά μόνο ανά θέμα. Εκτός αυτού, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η ίδια η πολυφωνία των θεμάτων, ως συμπλήρωμα στην πολυφωνία των πηγών και των απόψεων, είναι εξόχως σημαντική.

2) Ερώτημα ΕΣΡ: “Πιθανούς τρόπους με τους οποίους δύνανται να οριστούν και να αξιολογηθούν ερευνητικά οι απόψεις ή δραστηριότητες των κομμάτων ως γεγονότα της πολιτικής επικαιρότητας άξια παρουσίασης.”

Πρόταση:

Στο συγκεκριμένο ερώτημα η πρότασή μας είναι να μην αντιμετωπίζονται τα κανάλια ως ένα κλειστό σύστημα, αλλά να αντιπαραβάλλεται το περιεχόμενό τους με αυτό άλλων πηγών, όπως πολιτικά κόμματα, περιφερειακά κανάλια, Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης και γενικότερα η ψηφιακή δημόσια

σφαίρα, καθώς και έγκυρα διεθνή ΜΜΕ. Για παράδειγμα, μια πολιτική εξέλιξη που αποτελεί θέμα συζήτησης από χιλιάδες ανθρώπους και βρίσκεται πρώτη στις τάσεις του Twitter, είναι δυνατόν να μην αποτελεί αντικείμενο παρουσίασης στα συμβατικά ελληνικά ΜΜΕ και ιδιαίτερα στην τηλεόραση; Αντιστοίχως, ένα θέμα που αφορά στην Ελλάδα και παρουσιάζεται σε δελτία ειδήσεων έγκυρων ειδησεογραφικών δικτύων διεθνώς, όπως π.χ. το BBC, δεν μπορεί να μην τυγχάνει παρουσίασης από τα Ελληνικά κανάλια εθνικής εμβέλειας.

Σχετικά με την αντιπαραβολή με τα πολιτικά κόμματα ως πηγές, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε και τον ρόλο των ΜΜΕ ως ελεγκτών του βαθμού εκπλήρωσης προεκλογικών δεσμεύσεων. Ειδικά στις προεκλογικές περιόδους, είναι αρκετά προσιτή η καταλογογράφηση των κεντρικών δεσμεύσεων κάθε εκλογικά σημαντικού κόμματος και η μέτρηση του κατά πόσο αυτές καλύπτονται ειδησεογραφικά. Γενικά, είναι πρόδηλο ότι αν το ΕΣΡ παρακολουθεί τις πρόσθετες αυτές πηγές μπορεί να αποφαίνεται για το αν ένα γεγονός είναι άξιο παρουσίασης και με αυτόν τον τρόπο να στηρίζει τις αποφάσεις του, τόσο ενώπιον των καναλιών όσο και ενώπιον των δικαστηρίων. Άλλωστε, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω (2γ) μια από τις πτυχές της συνταγματικής έννοιας της αντικειμενικότητας είναι η πληρότητα, κάτι που παρέχει και συνταγματικό έρεισμα για την προσέγγιση που περιγράφεται εδώ.

3-4) Ερωτήματα ΕΣΡ: “Έγκυρα κριτήρια διάκρισης των δραστηριοτήτων του κυβερνώντος κόμματος σε κυβερνητικές ή κομματικές” και “Τυχόν τεκμηριωμένες θέσεις (π.χ. επιστημονικές μελέτες) από το πεδίο της πολιτικής επιστήμης σχετικά με την προσήκουσα προβολή του κυβερνητικού έργου σε εξαιρετικές περιόδους (πχ υγειονομικής, πολιτικής ή οικονομικής κρίσης)”.

Πρόταση:

Ο λόγος που αντιμετωπίζουμε τα δύο αυτά ερωτήματα συνδυαστικά είναι διότι, κατά τη γνώμη μας, εμπίπτουν στην ίδια βασική προσέγγιση: Δεν μπορεί να προβάλλεται κυβερνητικό έργο, εξαγγελία, δήλωση, έκτακτο μέτρο αντιμετώπισης κρίσης κ.ο.κ., χωρίς προβολή του αντιλόγου, της αντίδρασης της αντιπολίτευσης ή/και της κοινωνίας πολιτών. Προβολή αποκλειστικά της κυβέρνησης, χωρίς προβολή του αντιλόγου αποτελεί πλήγμα, τόσο για την πολυφωνία των πηγών, όσο και για την πολυφωνία των απόψεων.

Από την άποψη αυτή, στην ποσοτική μεταβλητή του χρόνου κάλυψης που αναφέρεται στο Ερώτημα 1 προφανώς υπάρχει χώρος για μεγαλύτερη κάλυψη της Κυβέρνησης, ειδικά σε συνθήκες κρίσης. Ωστόσο, με τη συμπερίληψη της μεταβλητής για το αν υπήρξε παρουσίαση απάντησης/αντιλόγου και

από πού προερχόταν, καλύπτονται οι ελάχιστες απαιτήσεις αναφορικά τόσο με την πολυφωνία των πηγών, όσο και με την πολυφωνία των απόψεων.

Σχετικά με το συγκεκριμένο θέμα υπάρχει στη βιβλιογραφία και ένας ενδιαφέρων διαχωρισμός της «δουλειάς» για την οποία κάποιο κόμμα προβάλλεται: είναι πολιτική δουλειά (π.χ. ομιλία για ένα νομοσχέδιο, συνάντηση με φορείς της κοινωνίας πολιτών, ομάδες συμφερόντων κ.λπ.) ή είναι επικοινωνιακή δουλειά, όπως συνεντεύξεις τύπου, προεκλογικές συγκεντρώσεις, δελτία τύπου κ.λπ. (Vos, 2014). Τα δεύτερα έχουν συνήθως μεγαλύτερη τύχη παρουσίασης στα ΜΜΕ, ενώ τα πρώτα εμπίπτουν περισσότερο σε αυτό που κανονιστικά θα χαρακτηρίζαμε ως γεγονότα που πρέπει να καλυφθούν. Τέλος, τα συγκεκριμένα ερωτήματα αφορούν και όσα αναφέρθηκαν στο 1.IV σχετικά με τα πρόσωπα. Υπάρχει, δηλαδή, μια αυτοσυσχέτιση που δεν έχει να κάνει αποκλειστικά με τις δραστηριότητες καθαυτές, αλλά με τα ίδια τα πολιτικά πρόσωπα, μέσω των οποίων οι δραστηριότητες παρουσιάζονται. Η τηλεοπτική εμφάνιση ενός προσώπου τείνει, δηλαδή, να λειτουργεί πολλαπλασιαστικά, αυξάνοντας τις πιθανότητες το ίδιο άτομο να προβληθεί ξανά (Tsirbas & Zirganou, 2021). Κάποιες δραστηριότητες είναι, συνεπώς, πιθανότερο να καλυφθούν επειδή σχετίζονται με συγκεκριμένα πρόσωπα και όχι διότι φέρουν οι ίδιες μεγαλύτερο ενδιαφέρον ή «αξία» παρουσίασης σε σχέση με άλλες δραστηριότητες.

Πίνακας 1. Αντικείμενα έρευνας και μεταβλητές σχετικά με την πολιτική πολυφωνία

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΕΡΕΥΝΑΣ/ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	Τρόπος μέτρησης/Λειτουργικοποίηση/Πηγές
Εξωτερική πολυφωνία	
Διαφημιστική δαπάνη	T/Σ
Δανειοδότηση	Ισολογισμοί
Συνθήκες εργασίας και αμοιβές	Σωματεία εργαζομένων και T/Σ
<i>Δείκτες συγκέντρωσης</i>	
H3	
HHI	
Noam Index	
Πολυφωνία έκθεσης	
Επίδραση παρακολούθησης δελτίων ειδήσεων σε διαμόρφωση δημόσιας ατζέντας	Έρευνα γνώμης
Αξιολόγηση ειδησεογραφίας	Έρευνα γνώμης
Εσωτερική πολυφωνία	
<i>Πολυφωνία των πηγών</i>	
Χρονική παρουσίαση κοινοβουλευτικών κομμάτων	Δευτερόλεπτα
Λόγος παρουσίασης	Πολιτική δουλειά-επικοινωνιακή δουλειά
Χρονική παρουσίαση λοιπών φορέων της κοινωνίας πολιτών	Δευτερόλεπτα
Τόνος παρουσίασης πολιτικών κομμάτων	Αρνητικός-Ουδέτερος-Θετικός
Παρουσιάζεται πολιτικός αντίλογος;	Ναι-Όχι
Παίρνει θέση το Κανάλι υπέρ ή κατά κόμματος;	Ναι-Όχι
<i>Πρόσωπα</i>	
Ονοματεπώνυμο	
Θεσμικός ρόλος	[Πχ υπουργός, εκπρόσωπος τύπου, επιστήμονας κ.λπ.]
Φύλο	Άνδρας-Γυναίκα-Άλλο
Έδρα	[Η πόλη την οποία έχει ως βάση το άτομο]
Εκλογική περιφέρεια (για πολιτικούς)	
<i>Πολυφωνία των θεμάτων</i>	
Θέματα	
Επικαιρότητα	
Δραστηριότητα κομμάτων	Δελτία τύπου στις ιστοσελίδες των κομμάτων
Μέσα Κοινωνικής Δικτύωσης	Τάσεις στο Twitter (https://archive.twitter-trending.com/greece/ ή https://getdaytrends.com/greece/)
Ξένα Δίκτυα	Π.χ. BBC (https://www.bbc.com/news) και CNN (https://edition.cnn.com/world)

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Baden, C., & Springer, N. (2017). Conceptualizing viewpoint diversity in news discourse. *Journalism: Theory, Practice & Criticism* 18(2), 176–194.
- Council of Europe. (2007). *Recommendation Rec(2007)2 of the committee of ministers to member states on media pluralism and diversity of media content*. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectId=09000016805d6be3
Τελευταία πρόσβαση: 24/1/2022.
- Council of Europe. (2009) *Methodology for monitoring media concentration and media content diversity*. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680483b18> Τελευταία πρόσβαση: 24/1/2022.
- European Commission. (2021). *Standard Eurobarometer 95 Spring 2021 Public opinion in the European Union*. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2532> Τελευταία πρόσβαση 24/1/2022.
- Griswold, W. F. 1999. Shaping the news mirror: Community structure, reporter specialization and content diversity. In D. Demers & K. Viswanath (Eds.), *Mass media, social control, and social change: A macrosocial perspective* (pp. 183–196). Iowa State University Press.
- Habermas, J., Burger, T., & Kert, L. (1989). *The structural transformation of the public sphere: An inquiry into a category of bourgeois society*. MIT Press.
- Helberger, N., Karppinen, K., & D’Acunto, L. (2018). Exposure diversity as a design principle for recommender systems. *Information Communication and Society* 21(2), 191–207.
- Herfindahl, O. C. 1950. *Concentration in the U.S. steel industry*. PhD diss. Columbia University.
- Hirschman, A. O. (1945) *National power and the structure of foreign trade*. Berkeley: University of California Press.
- Hoffmann-Riem, W. (1987). National identity and cultural values: Broadcasting safeguards. *Journal of Broadcasting & Electronic Media* 31(1), 57–72.
- Loecherbach, F., Moeller, J., Trilling, D., & van Atteveldt, W. (2020). The unified framework of media diversity: A systematic literature review. *Digital Journalism* 8(5), 605-642.
- Masini, A., & Van Aelst, P. (2017). Actor diversity and viewpoint diversity: Two of a kind. *Communications* 42(2), 107–126.

- McCombs, M. E., & Shaw, D. L. (1972). The agenda-Setting function of mass media. *The Public Opinion Quarterly*, 36(2), 176–187. <http://www.jstor.org/stable/2747787>
- McLeod, J. M., & Pan, Z. (2005). Concept explication and theory construction. In S. Dunwoody, L. B. Becker, D. M. McLeod, & G. M. Kosicki (Eds), *The evolution of key mass communication concepts honoring Jack M. McLeod* (pp. 13–76). Hampton.
- McQuail, D. (1992). *Media performance: Mass communication and the public interest*. Sage.
- Moller, J., D. Trilling, N. Helberger, & B. van Es. (2018). Do not blame it on the algorithm: An empirical assessment of multiple recommender systems and their impact on content diversity. *Information, Communication and Society* 21(7), 959–977.
- Napoli, P. M. (1999). Deconstructing the diversity principle. *Journal of Communication* 49(4), 7–34.
- Napoli, P. M. (2011). Diminished, enduring, and emergent diversity policy concerns in an evolving media environment. *International Journal of Communication* 5, 1182–1196.
- Noam, E. (2009). *Media ownership and concentration in American*. UK: Oxford University Press.
- Raeijmaekers, D., & Maesele, P. (2015). Media pluralism and Democracy – What’s in a name. *Media, Culture and Society* 37(7), 1042–1059.
- Rosler, P. (2007). Media Content diversity: Conceptual issues and future directions for communication research. *Annals of the International Communication Association* 31(1), 464–520.
- Tsirbas, Y. (2015) “Los principales narradores y la narrativa dominante de la crisis griega” in Martin, I. & Tirado, I (eds.) *Grecia: aspectos políticos y juridico-economicos de la crisis*, Madrid: Centro de Estudios Politicos and Constitucionales, pp. 155-173.
- Tsirbas, Y., & Zirganou, L. (2021) Greek political scientists under the crisis and the case of the Greek bailout referendum: an intellectual barricade protecting the status quo?, *European Political Science*,
- Voakes, P. S., J. Kapfer, D. Kurpius, & D. S. Y. Chern. 1996. “Diversity in the News: A Conceptual and Methodological Framework.” *Journalism & Mass Communication Quarterly* 73 (3): 582–593.
- Vos, D. (2014) Which Politicians Pass the News Gates and Why? Explaining Inconsistencies in Research on News Coverage of Individual Politicians. *International Journal of Communication*, 8, 2438–2461.

- Αλιβιζάτος, Ν. (1986). *Κράτος και ραδιοτηλεόραση. Η θεσμική διάσταση*. Σάκκουλας.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2021). *Τακτικό Ευρωβαρόμετρο 94. Εθνική Έκθεση - Ελλάδα. Κοινή Γνώμη στην Ευρωπαϊκή Ένωση*. <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2355>
Τελευταία πρόσβαση 24/1/2022.
- Πλειός, Γ. (2013) Τα ΜΜΕ απέναντι στην κρίση: έντονη υιοθέτηση της λογικής των ελίτ, σε Πλειός, Γ. (επιμ.) *Η κρίση και τα ΜΜΕ*. Εκδόσεις Παπαζήση.
- Πυργάκης, Δ. (2017). «Άρθρο 15». Στο Φ. Σπυρόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Χ. Ανθόπουλος, & Γ. Γεραπετρίτης (Εκδ.), *Σύνταγμα. Κατ' άρθρο ερμηνεία*. Σάκκουλας.
- Στρατηλάτης, Κ. (2020). Η ανεκπλήρωτη συνταγματική επιταγή για αντικειμενική και με ίσους όρους μετάδοση πληροφοριών και ειδήσεων. *Ινστιτούτο Νίκος Πουλιαντζάς*. <https://poulantzas.gr/yliko/kostas-stratilatis-i-anepliroti-syntagmatiki-epitagi-gia-antikeimeniki-kai-me-isous-orous-metadosi-pliiforion-kai-eidiseon/>
- Τσατσάνης, Ε., & Τσίρμπας, Ι. (2014). Ειδησεογραφικό περιεχόμενο και τάσεις του εκλογικού σώματος: η πρώτη περίοδος της κρίσης, 2009-2011. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 42, 173-202.
- Τσίρμπας, Γ. (2013, 15 Μαΐου). Πολιτική πολυφωνία: από την παθητική ρύθμιση στην ενεργητική παρακολούθηση. *Η Εφημερίδα των Συντακτών*. LINK
- Χρυσόγονος, Κ., & Βλαχόπουλος, Σ. (2017). *Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα*. Νομική Βιβλιοθήκη.
- Δικαστικές αποφάσεις
- ΣτΕ Ολ. 5040/1987
- ΣτΕ Ολ. 152/2004
- ΣτΕ Ολ. 240/2012
- ΣτΕ Ολ. 1901/2014
- ΣτΕ Ολ. 3914/2015
- ΣτΕ 2456/2014